

□ Dilek ERGÖNENÇ¹ & Meryem BULGAROVA²

NOGAY TÜRKÇESİNDE KALIP SÖZLER³

РЕЧЕВЫЕ ФОРМУЛЫ В НОГАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Özet

Her toplumda farklılıklar gösteren, ait oldukları toplumun fertlerinin teşekkür etme, ricada bulunma, dua etme, iyi dileklerini bildirme, kutlama, selamlaşma, vedalaşma vb. durumlarda alışkanlık hâlinde kullandığı, herkes tarafından bilinen kalıp ifadeler kalıp söz denmektedir. Tarihî süreç içinde yavaş yavaş yerleşerek kalıplaşan kalıp sözler; doğumdan ölüme, evlenmeden ayrılığa veya kavuşmaya kadar pek çok durum karşısında duygu ve düşünceleri ifade etmeye yarar. Kalıp sözler toplumun hafızasında saklanır, söyleneceği sırada yeniden üretilmez, olduğu gibi hatırlanarak kullanılır. Her dilde sözlü ve yazılı iletişimde kullanılan kalıp sözler; toplumun kültürüne dair verileri yansıtır. Maddî ve manevî kültür öğelerini, toplumlar arasındaki farklılıkları, gelenek ve görenekleri, bu kalıp sözlerle tespit etmek mümkündür. Kalıp sözler için söz eylemler, ilişki sözleri gibi farklı terimler de kullanılmaktadır. Söz eylemler veya kalıp sözler; konuşma dilinde veya yazı dilinde aynı kelime veya ifadelerle yer alırlar. Kişilere ve zamana göre gerektiğinde bazı ekleme ve çıkarmalar yapılır ama ufak tefek değişiklikler dışında çok büyük farklılıklar göstermezler. Bir dilin anlatım imkânlarının ortaya konması bakımından dil veya lehçelerde yer alan kalıp sözlerin tespiti gerekmektedir. Dil ve lehçeler arası aktarmalar yapılırken kalıp sözlerin özellikleri, kullanılma düzeyleri, mutlaka bilinmelidir. Kalıp sözler; Türk lehçelerinin öğrenilmesinde kolaylık sağlamanın yanı sıra, lehçeler arası aktarmaların doğru yapılması bakımından da önem arz etmektedir. Bu çalışmada; Kıpçak Türk Lehçelerinden biri olan Nogay Türkçesindeki kalıp sözler araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nogay Türkçesi, kalıp sözler, sosyolinguistik.

FORMULAIC EXPRESSIONS IN NOGAI TURKISH

Abstract

Expressions that show variations in each community and which are customarily used in situations of thanking, requesting, praying, expressing the wishes, celebrating, saluting and leaving by individuals of these communities and which are known by everyone are defined as formulaic expressions. Formulaic expressions have taken a fixed form in a slow pace through historical process and are used for expressing feelings and thoughts in response to various situations ranging from birth to death, marriage to separation or joining together. Formulaic expressions are kept in the public's memory and they are not reproduced when they are told and they are used by being recalled as they are. Formulaic expressions which are used in oral and written communication in every language reflect data related to the culture of a society. It is possible to detect tangible and spiritual cultural factors, the differences between communities and the traditions and habits with these formulaic expressions. For formulaic expressions, different terms such as speech acts and relation words are also being used. Speech acts or formulaic expressions are used in oral language or written language with the same words or expressions. Certain additions and omissions are made based on time and people when required but apart from some small changes, they don't reveal too significant differences. The identification of formulaic expressions in a language or dialect is required for the purpose of revealing the expression opportunities of a language. When transmissions are made between languages and dialects, the features and usage levels of formulaic expressions should be known absolutely. Besides the easiness they enable in learning Turkish dialects, formulaic expressions also bear importance with respect to making correct transmissions between the dialects. In this study, formulaic expressions in Nogai Turkish, as one of Kipchak dialects have been investigated.

Word Keys: Nogai Turkish, formulaic expressions, sociolinguistics.

GİRİŞ

Bir toplumun kültürünün en önemli unsurlarından biri görgü kurallarıdır. Dilde, konuşmada, zengin halk deneyimi, geleneklerin özgünlüğü, halkın yaşam tarzı; o halk için son derece değerlidir

¹ Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, e-posta: dileker@gazi.edu.tr.

² Doç. Dr., Karaçay-Çerkez Bilimsel Araştırmalar Enstitüsü, Karaçay-Balkar ve Nogay Bölümü Başkanı, e-posta: mbulgarova@yandex.ru.

³ 17-21 Ekim 2018 tarihleri arasında Buhara'da (Özbekistan) düzenlenen 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde (INCSOS), D.ERGÖNENÇ tarafından sunulan bildirinin; D. ERGÖNENÇ ve M. BULGAROVA tarafından geliştirilmiş şeklidir.

(Formanovskaya 2005: 226). Gelenekler ve yaşam tarzı, iletişimin sürdürülebilir formülleri (stereotipler) ile devam ettirilir (Formanovskaya 2005: 226). Türk halkları, uzun bir zaman süreci içinde, kültürlerinin yüksek düzeyde gelişmesiyle, belirli devlet biçimleri ve onlarla ilgili özgün kurumlar oluşturarak dünya uygarlığının gelişimine somut katkılar sağlamışlardır (Şerbak 2001: 4). Bütün bu uygarlığın oluşumunda, var olan deneyim, formül ve geleneklerin devamı için kullanılan en önemli unsurlardan biri kalıp sözlerdir.

Kalıp sözler; bütün Türk lehçelerinde olduğu gibi bir Kıpçak lehçesi olan Nogay Türkçesinde de eskiden beri kullanılagelen, asırdan asıra Türk kültürü ve uygarlığının gelişimine, geleneklerin aktarımına katkıda bulunan ifade birlikleridir. Yazılı ve sözlü iletişimde bazı dil birliklerinin zamanla tamamen veya belirli bölümünün kalıplaşması sonucunda oluşan dil birimlerine Nogay Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde *frazeologiyalıq birigüwler* “deyim”; *aytuw, taqpak* “atasözü”, *söz birigüwler* “ikileme”, *qabatlı sözler* “birleşik kelimeler” ve *qalıp sözler* “kalıp söz veya sözeylem” denmektedir. Bunlar belli özellikleriyle birbirlerinden ayrılırlar. Deyimler; genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbekleridir. Atasözleri; ataların, uzun denemelere, gözlemlere dayanan yargılarını genel kural, veya öğüt olarak veren ve kalıplaşmış, herkes tarafından benimsenmiş kısa, özlü sözlerdir. İkemeler; anlamı güçlendirmek amacıyla aynı kelimenin art arda tekrarlanması olabileceği gibi, anlamları birbirine yakın veya karşıt olan ya da sesleri benzeşen kelimelerin art arda kullanılmasıdır ki bu yapılar da artık kalıplaşmıştır. Birleşik kelimeler; iki kelimenin yeni bir kavramı karşılamak için birleşmesine denir. Kelime yapma yollarından biri olan birleşik kelimeler de kalıplaşmış yapılar arasındadır. Kalıp sözler ise bu kalıplaşmalardan bazı özelliklerle ayrılır.

1.KALIP SÖZ NEDİR?

Kalıp sözler, bir milletin yaşayış tarzını, kültürünü, değerlerini, inançlarını, geleneklerini, dillerindeki özellikleri toplumun hayatını ve kültürünü içinde barındıran kalıplaşmış ifadelerdir. Bir dilin söz varlığında önemli yere sahip olan ve uzun bir kalıplaşma süreci geçiren kalıp sözler, bir milletin dil ve kültürüne dair ortak özellikleri içinde barındırır.

Kalıp sözler; günlük hayatta yaşanan herhangi bir durumda, söz gelimi biriyle karşılaşıldığında selamlaşmak için, birine hal hatır sormak için, yemek yerken veya yemekten sonra, doğum, ölüm, okula başlama, evlenme, ayrılık, kavuşma gibi olaylar karşısında kullanılırlar. Bu sözlerin insanlar arasında iletişim kurma, devam ettirme, özetleme, açıklama, konuşma sırasını değiştirme, konuşmayı sona erdirmeye vb. amaçları da mevcuttur (Gökdayı 2011: 3).

Ayrıca kalıp sözler; konuşurken, yazarken, dilin kullanıldığı her durumda, yerinelik koşullarına uygun olarak bir eylemin gerçekleştirildiğini savunur ve dilin işlevsel kullanımını inceler (Searle'dan aktaran; Güner Dilek 2011: 40).

2.KALIP SÖZLER ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Son yıllarda kalıp sözler dilbilim alanında çalışan araştırmacıların oldukça dikkatini çekmektedir.

Rus dilbiliminde kalıp sözleri inceleyen araştırmacıardan biri A.G.Balakay'dır. 2001 yılında kalıp sözleri bir sözlük halinde yayımlayan Balakay; Rusçada 1. selamlaşma, 2. vedalaşma, 3. özür dileme, 4. dikkat çekme, 5. rica etme, 6. şükretme, dua etme, 7. dilek sözleri, 8. acıyı paylaşma sözleri, 9. başsağlığı dileme, 10. tebrik etme vb. yapılardan oluşan 6000 kalıp sözi ele almıştır (Balakay'dan aktaran Kassymova, 2018: 8).

XX. yüzyılın son yıllarından itibaren batılı ilim adamları da kalıp sözler konusunu ciddi şekilde incelemişlerdir. D.Brown, S.Levinson, B.Fraser gibi araştırmacıların kalıp sözlerle ilgili çalışmaları mevcuttur.

Türk lehçelerinde kalıp sözler üzerinde çalışmalar; Z.K. Caraşuyeva-Karaçay Malkar Türkçesi (1973); F.F.Sultanova-Tatar Başkurt Türkçesi (1982); D.Soğdıbekova-Kırgız Türkçesi (1982); K.E.Gadciyeva-Azerbaycan Türkçesi (1988); A.Koblanova-Kazak Türkçesi (1993); E.F.İşbirdin-Başkurt Türkçesi (1998), G.M.Şayhiyeva-Tatar Türkçesi (1999); V.S.Fedorova-Saha Türkçesi (2003); A.V.Kuznetsov-Çuvaş Türkçesi (2004), Z.İ.Saliyahova-Başkurt Türkçesi (2004); A.A. Abdullin-Tatar Türkçesi (2006); R.R.Bayazitova-Başkurt Türkçesi (2006); C. M. Şihmurzayev (2004), A.A.Y.

Musalova Nogay Türkçesi (2015); A.Y. Sımbulatova- Başkurt Türkçesi (2011); A.A.Müminova- Özbek Türkçesi (2015); (Kassymova 2018: 3), A. Demirez Güneri-Uygur Türkçesi (2018), A. Kasyymova-Kazak Türkçesi (2018) şeklindedir.

3. KALIP SÖZLERİN ÖZELLİKLERİ

Türk dilbilgisi araştırmacıları tarafından çeşitli adlarla ve farklı ölçütlere dayanılarak tanımlanmış olan bu dil unsurları için *rumuzlu deyimler* (Emre 1945), *ilişki sözleri* (Aksan 1996), *kültür birimi* (Kula, 1996), *sözylem, söz edimi* (Gökçora, 1998: 27-30; Kılıç, 2002: 94), *kalıplaşmış sözler* (Kaya, 2001), *iletişimsel sözler* (Toklu 2003), *kalıp sözler* (Gökdayı 2008) gibi terimler kullanılmaktadır. Batı dillerinde ise kalıp ifadeler *speech act* (Palmer 2001: 165, Searle 2006: 156), Rusçada ise *reçevoy etiket* (Kostomarov, 1967) veya formülü *reçevogo etiketa, reçeviye formülü obşeniya, etiketniye formülü obşenşya* (Formanovskaya, 2009) olarak açıklanmaktadır. “İlişki sözleri” terimini tercih eden Doğan Aksan, bu sözler için “Bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması âdet olan birtakım sözlerdir” açıklamasını yapar (1996: 34).

Gökdayı’ya göre kalıp sözler, “Eskiden belirli bir biçime girip hafızada saklanan, söyleneceği sırada yeniden üretilmeyip olduğu gibi hatırlanarak gerekirse bazı ekleme ve çıkarmalar yapılarak kullanılan, belirli durumlarda toplumun benimsediği sözleri sunarak iletişim kurulmasına veya devamına yardım eden ve kullanım yerleri sınırlı olan kalıplaşmış dil birimleri”dir. Gökdayı kalıp sözleri kültüre dair ilişkileri yansıtırma görevleri açısından “1. İyi Dilek Kalıp Sözleri, 2. Selamlaşma Kalıp Sözleri, 3. Vedalaşma Kalıp Sözleri” şeklinde üç grup olarak ayırt eder (2011: 48). Kalıp sözler dünya dillerinde kullanılan önemli yapılarıdır. Türkçenin Aral-Hazar grubu lehçelerinden biri olan Nogay Türkçesi de kalıp sözlerin işlek olarak kullanıldığı lehçelerden biridir.

4. NOGAY TÜRKÇESİNDE KALIP SÖZLER

Nogay Türkçesinde kalıp sözler konusunda ayrı bir çalışma yoktur.

Nogay aileleri; her Türk ailesinde olduğu gibi, eskiden beri süregelen gelenekler çerçevesinde çocuklarına davranış kuralları, sofraya başı adabı, oyun kuralları, halk bayramları ve onların düzenlemesinde uyulan âdetler vb.ni öğretirler. Bu davranış kurallarının temelinde büyüklere, anne-babaya, akrabalara, arkadaşlara, komşulara, hemşerilere saygı kuralları bulunur. Gençler; selamlaşma, hal hatır sorma, dilek, dua, kutlama vb. durumlarda kullanılan belirli kalıp sözleri önce ailede öğrenirler. Nogayca kalıp sözler yıllar içinde kullanıla kullanıla bugünkü durumunu almıştır. Kalıp sözler bir halkın kendi millî kültürünü ve zihin yapısını anlama fırsatı da verir.

Nogay Türkçesindeki kalıp sözler aşağıdaki şekilde sınıflandırılmıştır:

1. DİLEK-DUA-KUTLAMA (DİLEK-DUA-KUTLAMA)

Üyken qız bol dediler üdemler almalar için qızğa ırızı bolıp. Q, 316

“Büyük adam ol dediler, adamlar elmalar için kızdan razı olup.”

Alla saqlasın! Onsız künimiz qalay bolar? AS, 341

“Allah korusun! Onsuz ne yaparız?”

Baladıñ xatası yoq. Ol bizge yubanşıq. Onsız künimizdi Alla bermesin. AS, 342

“Çocuğun bir zararı yok. O bize teselli. Allah bize onsuz gün vermesin.”

Bismillya! Bismillya! Alla, sen saqla, -dep turğan yerinen erкке ketti, baladı köterip. AS, 342

“Bismillah! Bismillah! Allahım sen kuru diye durduğu yerden uzaklaştı çocuğu kaldırarak.”

Alla soñun tüzetsin. AS, 346

“Allah sonunu hayır etsin.”

Saw doslarım, azizlerim, sizden soñ

“Bütün dostlarım, azizlerim, sizden sonra

Qalar kündi gудay mağa bermesin! DY, 398

Kalan günü Hüda bana vermesin!”

Alla saqlasın, munadayda oram basta qalğannıñ küni qaraña. ÜB, 402

“Allah korusun, böyle zamanda sokakta kalanın günü karanlık.”

Yerlerinde yennetli bolsınlar. ÜB, 403

“Yerleri cennet olsun.”

Sabantoy xalq quwanışı. Ār bir awılışı sol kün: xayırlı oğırlı saatte ayağımı basayım, dep uyanadı. K, 412

“Saban düğünü halkın sevinç kaynağıdır. Her köylü o gün ‘Hayırlı uğur bir saate ayağımı basayım.’ diye uyanır.”

Keliniñizdiñ kelgen ayağı yarassın. AQ, 288

“Gelininizin ayağı uğurlu olsun.”

Mağa etken sıyımız üşin sizge razılığımı bildirgendey söz de tappayman. ABTB, 290

“Bana karşı gösterdiğiniz hürmet için size hoşnutluğumu bildirecek söz bulamıyorum?”

Kelinime niyetlep qoyğan sawqatımı tağaman, xayırı man qullansın. AQ, 289

“Gelinime niyet edip ayırdığım hediyemi takıyorum, hayırlı günlerde kullansın.”

Esen qullan, azizim, baqtın açılınsın. ABTB, 289

“Esenlikle kullan, bahtın açılınsın.”

Salam bergen salamat bolsın, nasibi açılınsın! Kelgen ayağı yarassın. ABTB, 289

“Selam veren selamet bulsun, nasibi açılınsın! Gelen ayağına sağlık.”

Āytsin, Alla, baqtısı bawlay. ABTB, 288

“Ya Allah, bahtı açılınsın.”

«Oğırı man söyle sosı seniñ bal tatığan awızıñnan bir akis söz sıqpasın», - dep qayınanası tilek tileydi. NÜ, 109

“ ‘Hayırlısıyla söyle, senin bal tatmış ağzından kötü söz çıkmasın.’ diye dua etti kayınvalidesi.”

Tayağın qutlı bolsın! –deydi. NÜ, 117.

“ ‘Asa’n kutlu olsun! – diyor.”

Qoy baqqan ademi körse, malın köp bolsın degendi aytıp, yañı yılda yaşawıñ oñ bolsın, ırızqıñ mol bolsın, yolın terk bolsın degenler. NÜ, 125

“Koyun çobanlığı yapan kişiyi görünce; hayvanların çok olsun, derler, yeni yılda; hayatın bereketli olsun, rızkın bol olsun, yolun yakın olsun, derlermiş.”

Oğır man kelsin Nawruz! NÜ, 125

“Uğurlu gelsin Nevruz!”

“Xayırlı-oğırılı saatke, yazımız oğırılı man kelsin!” –dep, kökke qarap, yüzün sıypaydı. NÜ, 144.

“Hayırlı uğurlu saatler olsun, yazımız uğuru ile gelsin! – diye göğe bakarak, yüzünü sıvazladı.”

Äjel berse –iman bersin. NÜ, 153

“Ecel verirse iman versin.”

Közin ayındı, Marjan! BY, 86

“Gözün aydın Marjan!”

Xayırlısı man ya Alla! – dep Marjan yastı quşaqladı. BY, 89

“Hayırlısı ile ya Allah! diye Marjan genci kucakladı.”

Qudayğa şükir, mennen baqtılı bolmas bu dünyada, Qıdırılı yas özi akelip berdi onı mağa – deydi yüzün sıypap. NÜ, 51

“Allah’a şükür, benden talihlisi yok bu dünyada. Kıdırılı yas (kutsal Hızır) kendisi verdi onu bana, diye yüzünü sıvazladı.”

“Qız olsun, kede olsun, tek xayırı man bolsın, mañlayına nasip qonsın!” – dedi atañ. NA, 220

“Kız olsun, oğlan olsun sadece hayırlı olsun, alnına nasip insin! – dedi baban.”

Al, arğımaq, Allağa şükir, qazadan basımızdı sıpırdıq, –dedi. MJ, 11

“İşte, argımaq (binek atı türü) Allah’a şükür, kazadan kurtulduk, dedi.”

Sawbol, qızım, ömiriñ uzaq bolsın! Sendey alal yürekli kelini bolğan qaynana – nasipli, –dedi qurtqa, Ruzana man amanlasıp, – Zamanıñ bolsa, kel, qızım qonaqqa mağa. Töbem kökke yeter...MJ, 11

“Sağol, kızım, ömrün uzun olsun! Senin gibi iyi kalpli bir gelini olan kaynana mutludur, dedi ihtiyar kadın Ruzana ile vedalaşıp. Zamanın olursa, gel kızım benim misafirim ol. Başım göğe erer.”

Siz öziñiz ne zattıñ aqında şuwlasıp turasıñız? Maslağatıñız oñ bolsın! ABTB, 292

“Ne konuda tartışıp duruyorsunuz? Sohbetiniz nasipli olsun.”

2. QARĖIS (BEDDUA)

Basınnan qalğay yulqısı sol birew bökşe qursaq Qabanbek’tin, ya Alla ya Rasul Alla. B, 306

“Başında kalsın yulkısı, o fiçi kursaklı Kabanbek’in ya Rabbilalemin, Ya Allah ya Resulallah.”

Yalğızımnan ayırğan Soltanbek, seni yalğızımnan özi ayırsın. Meni sosı üytüp yılatqan ya Alla ömiri yılay qalsın. B, 313

“Biriciğimden ayıran, Soltanbek, seni biriciğinden kendi ayırsın, ya Allahım, beni böyle ağlatan ömrünce ağlasın.”

"Qara, ta ol oğırsız urqalay sawıǵandı, ekewimizdi de kăpiyke sanamaǵanın!" AS, 341

“Bak sen uğursuz, hırsız saksağana, ikimizi de bir para saymamış!”

Ökinişke, onday zatlar tek ertegide boladı, sayısı. AS, 342

“Yazıklar olsun, böyle şeyler sadece hikâyelerde olur sanırdım.”

Mennen işken tuzdämin aram bolsın. AS, 346

“Benden yiyip içtiğin haram olsun.”

Wuwa, munawı ana säarci Merva alardıñ şayasının qobızıdı da. Qaraş betsizge. Tınıs tappaǵır özinnin qopızıñnan! K, 429

“Vay, bu büyücü Mervalar'ın ateşli kopuzudur. Bak şu yüzsüze. Rahat yüzü görmesin kopuzundan.”

Urıǵı sönip, urǵa kirsın. ASA 241

“Tohumu sönüp, urgana girsın.”

Betlerine nälet bolsın qadısınıñ da Şorasınıñ dal ASA 245

“Yüzlerine nalet olsun kadısının da Şora'sının da!”

Nälet bolsın Şoraǵa KÄ, 244

“Nalet olsun Şora'ya!”

Yer yutsın sol attı! dep anası da qarǵadı. K, 411

“Yerin dibine girsın o at, diye annesi de beddua etti.”

Qoşqar müviz qorǵasın qoydı soqqan oñmasın. NÜ, 145

“Koçu, boynuzu; kurşunla koyunu vuran rahat yaşamasın!”

Aram bolsın, yanaqam, bilmey yeppen keşindi. AS, 157

“Haram olsun ahbabım bilmeden yemiştim keçini.”

Eğer bilip men yesem yetpeyim bugün keşke. AS, 157

“Eğer bilerek yediysem can vereyim bu akşam...”

Yalğızğana balam bar em xayırın körmeyim. AS, 157

“Bir tanecik çocuğum var ve hayrını görmeyeyim”.

Sıwnaq tüsip tisine yılayalmay qor da bol. AS, 157

“Diş çürüğü dişine yayılsın da ağlayamadan kırıl.”

Alla soqsın sen berlidi. BY, 105

“Allah kahretsin senin gibi budalayı.”

Ket, Alla yanıñdı alsın senin! – dep anam ottan köylek kiyip atamnın aytqanına aşuwlandı. BY, 163

“ ‘Git, Allah canını alsın senin!’ dedi annem ateşten gömlek giyip, babamın söylediğine öfkeleni.”

Yer yutsın sen yamandı kşu-kşu – dep anam arqasındağı qorazdı tayau man soğayaq boldı. BY, 163

“Yerin dibine girsın senin gibi kötü biri, ‘kış kış’, diye annem arkasındaki horoza değneğı ile vurmak istedi.”

Yanı yaxanemge ketsin ol! AY, 9

“Canı cehenneme gitsin onun!”

Ne boldı-aw, sağa? Alla sastırdıma seni? Ne zatlar söyleydi sosı qutırğan iyt? AY, 20

“Ne oldu sana ya? Allah aklını mı karıştırdı? Neler söyledi bu kuduz köpek?”

Meni mutqanday qara kün tüssiñ başıña. Menim sıpıramnan işken asıñ talaw bolıp tiysin. AY, 32

“Beni unutsun (derdine düşsün) kara gün gelsin başına. Benim soframdan yediğı rızık hastalık versin.

Xasanññ kiyimleri başıñnan qalsın! – dep qarğaydı Zulihat. AY, 26

“Hasan’ın giyimleri başında kalsın! – diye lanetledi Zulihat.”

3. SALAMLASUW-ÄL HATER SORAW (SELAMLAMA-HAL HATIR SORMA)

Kim biledi ne saqlı tıqıldap turayağın onıñ, eger Azamat “arıwsızbe” dep üyge kirip kelmegen bolsa. ÜB, 405

“Eğer Azamat ‘Nasılsınız’ diye eve girmeseydi, daha ne kadar tıkırdayacağını kim bilebilirdi.”

Äşe, tayımşağım, bügün ne zat ettiñiz, arıdıñma? K, 409

“Evet, tayım, bugün ne yaptın, yoruldun mu?”

Qayda ediñ Ivan, körinmeysiñ de bilturdan beri? EY, 231

“Neredeydin Ivan, bir yıldır görünmüyorsun?”

Toqbiyke Salimovna, sizge yarayma? Amansiñzba? AQ, 280

“Tokbiyke Salimovna, rahat mısınız? İyi misiniz?”

Tan yaxşı bolsın, Yawğaytar Tölegenoviç! Tınıs- raxat qondiñzba? ABTB, 293

“İyi sabahlar Yavgaytar! Rahat ettiniz mi?”

Nege yaramasın, xoş keldiñ, sinlim! Öziñiz iygime? Yası üykenleriñ amanma? İşlerin qalay dı? AQ, 280

“Neden uygun olmasın, hoş geldin, kardeşim! Sen nasılsın? Büyüklerin iyi mi? İşlerin nasıl?”

Yan qardaşlar, bawırdaslar, aq niyetli adanaslar, är zamanda bizim doslar, qardaşlardan sizge salam. AS, 217.

“Can kardeşler, akrabalar, temiz, helal kardeşler, her vakit dostlarımız, kardeşlerimizden size salam.”

Noğaydağı ağaylardan berip turıman sizge salam AS, 217

“Nogaydaki büyüklerden size selam getirdim.”

Ärüwsiñme sen uzaqta yalğız yarım? AS, 353

“Sen nasılsın uzaktaki biricik aşkım?”

Aman-esenme aşe ol yaqtağı bawırdaslarımız? BY, 3

“İyi mi o taraftaki kardeşlerimiz?”

Aleykum assalam! Ospan, kel, kelgenge de iygilik, – dep, Zinadin, üykenlik ädetin etip, orınnan köterile berip, salamdı aldı. QQ, 165

“Aleykümselam! Ospan, gel, gelenden Allah razı olsun, diye Zinadin büyüklük edip, yerinden kalkarak selamını aldı.”

Kel, Ospan, hoş keldiñ, bes keldiñ, şıq törge, oltır yerge!- dedi qasındağılarga köz qısa berip. QQ, 166.

“Gel Ospan, hoş geldin, beş geldin, çık baş köşeye, dedi, yanındakilere göz kırparak.”

Äliñ, küniñ qalay dı, balam? MY, 160

“Durumun nasıl çocuğum?”

Yaşawiñ qalay dı – dep soray berdi Aziz. A, 16

“Hayatın nasıl, diye soramaya devam etti Aziz.”

Yaxşılıq pan kel, Mejit,– dep sorağan sıpatlanıp qız Mejitke qaradı. A, 45

“İyilik ile gel Mejit, – dercesine kız Mejit’e baktı.”

Üyiñizge yaxşılıq, Boranbay, – dedi Mejit. Kelgenge de yaxşılıq, – dedi Boranbay da.

“Evinize iyilik, Boranbay, – dedi Mejit. Gelene de iyilik, – dedi Boranbay da.” A, 45

4. QOMLAW (TAKTİR)

Tuwra etesiñ, tuwra! —dep awılşılar azlanıp qışqırdılar. K, 415

“Doğru yapıyorsun, doğru!" diye köylüler heyecanla bağırdılar.”

Äriw bolar, siñlim! AQ, 280

“İyi olur, kardeşim!”

Buw-w-uw, yanım-közim tetem- aw, ne ariw etesiñiz eken. ABTB, 292

“Ya canımın içi ninem, ne güzel etmişsiniz.”

Aperim, şıraşım. Üyken yas bolıpsıñ, maşalla! Y, 82.

“Aferim, ışığım benim. Delikanlı olmuşsun, maaşallah!”

Yigittey bol, - dedi Alim İsadıñ iyninnen qağıp. MY, 161

“Kahraman ol, – dedi Alim İsa’nın omuzuna çarpıp.”

İşiñiz, quwatlarım, işiñiz, tamağıñız toq bolsa, köñiliñiz şat bolar! NA, 210

“İçiniz, güçlülerim, içiniz, karnınız tok olursa, gönlünüz keyifli olur.”

Bal tatığan qalaşlarım! NA, 210

“Bal gibi simitlerim!”

Äperim Qırluw äperim! B, 318

“Aferin Kırluv aferin!”

Äperim sağa. K, 408

“Aferin sana.”

Ura! Äperim Qırluwğa äperim, dep basındaqı yapalaq teri börkin köke bilaqtırdı. Q, 319

“Yaşa! Aferin Kırlov’a aferin diye başındaki yün, deri börtü yere fırlattı.”

Masalla! Aqtacıdıñ onday yigit ulı barlıǵına masalla bolsın! K, 409

“Maşallah! Aktacı'nın kendi gibi yiğit oğlunun varlığına maşallah!”

Bizim yiğit bätirler. B, 333

“Bizim yiğit kahramanlar.”

Yigerli qız Qırımhan. B, 334

“Yürekli kız Kırımhan.”

Tulparım dep maqtadı. SQA, 330

“Yiğidim diye övdü.”

Kördiñizbe yığitti? ASA, 256

“Gördünüz mü yiğidi?”

Seni körsem äriwim aqıl bastan ketedi. AS, 213

“Seni görünce güzelim akıl baştan gidiyor.”

Közsiz bätir ekensin. BY, 38

“Sen gözsüz bir kahramanmışsın meğer.”

Aqıl aytuwın – dep Zinadin basın izzedi. QQ, 147

“Söylediklerin akıllıca, diye Zinadin başı ile tasdik etti.”

Seniñ közleriñ ötkir ekenler, sen şıntı mergin bolayaqsıñ. Y, 81

“Senin gözlerin keskinmiş, sen sahici atıcı olacaksın.”

Anam! Aylaq qayrathısıñ sen! AY, 15

“Anam! Gayet enerjik adamsın!”

Äperim, balam! Ädem bolayaqsıñ! – dep qart yastıñ iyninnen qaqtı. NA, 234

“Äferim, çocuğum! Adam olacaksın! diye ihtiyar delikanlının omuzuna şaplak indirdi.”

5. ALĖISLAW (KARŞILAMA)

Qonaqqa bir qoş keldi aytatağan edi. Siziki ne amanşılıqqa, nege ündemeysiz? QB, 223

“Misafire bir ‘Hoş geldin’ denir. Hayırdır, neden bir şey demiyorsunuz?”

Xos keldiñ kelin. AS, 341

“Hoş geldin gelin.”

Xos keldiñiz, aziz yuwıqlar! ABTB, 288

“Hoş geldiniz, aziz konuklar!”

Kelgen sağa yaxşılıq! Äyye, sen ekensin, balam, xoş keldiñ. ABTB, 290

“Bereket senin üzerine, demek sensin oğlum. Hoş geldin.”

Ne äriw boldı kelgeniñ. DTB, 130

“Ne iyi oldu geldiğın.”

6. OĞIRLAMA (UĞURLAMA)

E-e-ey, aqaylar! Muna betke! Yol aşıq! dep qışqırdı tömenge qarap Qırluw. Q, 322

“E-e-ey, amcalar! Bu tarafa! Yolunuz açık, – diye bağırdı aşağıya doğru Kırluv.”

Yolñ bolsın, amalı. B, 381

“Yolun açık olsun, dermanım.”

Yaxşı yolğa bar. ASA 256

“Güle güle git.”

Yaxşı yolğa bar, közim! Muradıñ asıl bolsıñ, siñlim! Qıymaslarıña salam ayt!.... AQ, 281

“Güle güle iki gözüm! Muradın gerçekleşsin kardeşim! Arkadaşlarına selam söyle”

Qayerde de yürsin, tek bası aman-esen bolsın! – degen başka oy basındağın mitturayaq boldı. QQ, 59

“Nerede giderse gitsin, sadece sağ esen olsun, dedi başka bir düşünce, aklındakileri unutturacak oldu.”

“Sawlıq pan qal, molla. Yaxşı yolğa bar, – dep kübirdendi, Qaradawdıñ razı bolmay keteyaturğanın körip, molla. A, 117

“Sağlıcakla kal, molla. İyi yolculuklar, diye mırıldandı, Karadav’ın razı olmadan gittiğini görüp molla.”

7. SEBEBİN SORAW-AŞIQLAMA (SEBEP SORMA-AÇIKLAMA)

"Xayır bolsın! Munawı da kimge kelipti eken?" AS, 341

"Hayırdır inşallah! Bu kime geldi acaba?"

Xayır, Asan, asıǵıs zat barma? KĀ, 256

"Hayırdır Hasan, acele edecek bir sey mi var?"

Nege bulay buzılasın? Ne bolǵan, kimnin qorlıǵı tiydi eken? AQ, 280

"Neden böyle moralin bozuk, ne oldu, kimin kötülüğü dokundu?"

Nege bulay köpirinesin, ne bolıptı eken kelinime? AQ, 283

"Neden böyle celalleniyorsun, ne olmuş gelinime?"

Xayır, xayır Ospan, – dep qartlar şuwıldap, ana yaǵı ne bolǵan eken degendey etip, xabardı baslaǵan qart betke eslerin berdiler. QQ, 167

"Hayır, hayır, Ospan, diyerek ihtiyarlar gürültüyle, o taraf ne olmuş acaba dercesine habere başlayan ihtiyara dikkat ettiler."

Xayır, tañ atqısay tüsime anam enip sıqtı-aw. QQ, 69

"Hayır, şafak vaktine kadar annem rüyama girdi."

8. AWLAW- YUBANTUW (TESKİN ETME)

Eske alma... Q, 376

"Takma kafana."

Keyfiñdi buzbay qayıp barıp, paraxat qullıǵıñdı kör, siñlim. AQ, 281

"Keyfini bozma, dönüp rahatça işine bak kardeşim."

Bosqa köniliñ buzılmasın, eş awara bolma. AQ, 281

"Gönlün ferah tut, hiç kafanı takma."

Köniliñizdi bosına buzbañız, Saniyat. Siziñ munda eş bir ayıbiñız da yoqlıǵına ant etermen. AQ, 293

"Gönlünüzü boşuna bozmayın Saniyat. Sizin bu işte hiçbir kusurunuzun olmadığına yemin ederim."

Sen kız balasıñ, üytip keşe yürmege tawekel etpe, balam, – dedi. – Men tañ atqansa oqıp sıqtım. Alla saqlasın seni yamanlıqtan. BY, 38.

"Sen kız çocuğusun, böyle geceleri gezip kendini tehlikeye atma çocuğum, dedi. 'Ben şafak vaktine kadar okudum. Allah korusun seni kötülükten.'"

Qoy, ommadım, yamanğa yorımanız. BY, 90

“Bırak, kahretsin, kötülüğe yormayın.”

Ew, quşınıñdı quyma. BY, 95

“Hey, bana bak, tüyünü etrafa saçma.”

Boldı, basımdı awırtıp terbeme de, ber şayıñdı, bereyek bolsañ – dedi Bekir. BY, 95

“Tamam, başımı ağrıtip durma da, çayımı ver vereceksen, dedi Bekir.”

Atasının yaşamağanın ulı yaşasın – dedi qısqayaqlı işinnen. BY, 169

“Babasının yaşamadığını oğlu yaşasın – dedi kadın içinden.”

Topırağı qader yaşağır. QQ, 361

“Toprağı kadar yaşasın.”

Olar az bolsa, yamağatım, awılım bar, mine muna yerde axiret qoñusım, siz barsınız. QQ, 123

“O az olsa, halkım, köyüm var, işte bu yerde sadık komşum, siz varsınız.”

Bir sebep şığar, balam, Alla sağa yazıqsın, – dep ulıñ köñilin awlaydı. DTB, 100.

“Bir fırsat çıkar, evladım, Allah sana acısın, – diye oğlunu sakinleştirdi.”

Yılamaşı, anam, analı bala yetim bolama? MY, 149.

“Ağlama, annem, anneli çocuk yetim olur mu?”

Ax, sosı yığılma, süymegenlerge selekege qalmaq, yıyınıñ soñına yetkey edim, – dep teğaran özi-özin islap turdı Zulihat. AY, 19

“Ah, düşmeden, istemeyenlerle alay etmeden, toplantının sonına değin ayakta kalsaydım, diye kendini tuttu Zulihat.”

9. QORQITUW-YASQANUW (TEHDİT-GÖZDAĞI)

Köreyeklerin körsetermen men olarğa. ABTB, 293

“Günlerini gösteririm ben onlara.”

Ex anasını, duniya değenin ne tar bolıp tur, ol bolmasa, men oğa körseter edim qaytip sıdırpağa kerekti. B, 303

“Vay anasını, dünya dediğin ne darmış, yoksa ben ona gösterirdim nasıl kırbaçlanacağını.”

Tayaq aşarsıñ, nasipsiz. B, 381

“Dayak istiyor canın, nasipsiz.”

Qanıñdı işermen tiriley, eger men üyretken kepte söylemeseñ. B, 382

“Kanını diri diri içerim, eğer benim öğrettiğim şekilde konuşmazsan.”

Toqta sen, men sağa ne eteyekti körsetermen! K, 414

“Dur sen, ben sana ne olacağını gösteririm.”

Yelke şuqırında körgendey boladı meni körse, – dedi Zariyat. – Üydegilerime tuñlap, özime de yazıq ettim, birewdiñ balasınıñ da künasına qaldım. BY, 32

“Ense çukurunda görmüş gibi oluyordu beni görünce, dedi Zariyat. Evdekilerin sözünü dinleyip kendime de kötülük ettim, birinin çocuğunun da günahını aldım.”

Yelke şuqırımnda köreyim seniñ bayıñdı – dep ese berdi Raymedin anası. BY, 190

“Ense çukurumda göreyim senin kocanı, diye öfkeleni Rayme'nin annesi.”

Toxta, küniñizdi körersiz. AY, 22

“Dur, gününüzü görürsünüz.”

Toqta, nalet politsay, men seniñ ömiriñdi qısqa etermen – dedi Ajdaut qırşınıp. Y, 48.

“Dur, lanet polis, ben senin ömrünü kısaltırım, dedi Ajdaut nefes alarak.”

10. QORLAW- AZARLAW (HAKARET)

Izımızdı tapqan eken oğırsızlar. B, 317

“İzimizi bulmuşlar uğursuzlar.”

Ey oğırsız! Ne zat etesiñ, nâlet! K, 414

“Ey uğursuz, ne yapıyorsun lanet!”

Bala embek, bala dembek dep ne zatlar barqıldap ketti sol oğırsız, e? AS, 342

“Çocuk emek ister falan diye neler söyledi o uğursuz ya?”

Köter deymen qolındı, svolıs, -dep Abdul Zulixatqa qanıqtı. AS, 345

“Kaldır diyorum elini, rezil!” diye Abdul Zulihat'a çıkıştı.”

Xalq sağa qaraydı, svolıs! AS, 345

“Halk sana bakıyor, rezil!”

Beti, namısı yoq ol oğursız Şoradıñ... KÄ, 244

“Yüzü, namusu yok o uğursuz Şoranın...”

Akıllı qart manedi añladı. Ax, şoşqa! Munaw kärepkə yoluğıp, «süyinşi» aytpay ketken yoq eken. Qaraş ta sen, ol nalettin bayğa barayatqanın qurtqağa ayıp ketkenin, – dep aşuwlandı. AY, 9

“Zeki ihtiyar manayı anladı. Ah domuz! Şu gariple karşılaşıp ‘sevinç tebriğini’ söylemeden gitmemiş, galiba. ‘Baksana sen, o lanetin evleneceğini ihtiyara söylemişsin’ diye kızdı.”

Mennen işken tüzdamiñ aram bolsın! Nalet sensiñ! AY, 24

“Benden yediğin, içtiğin haram olsun! Lanet olsun sana!”

Köziñ şıqqanım! – dep qışqırdı yas, aşuwlanıp. NA, 59

“ ‘Gözün kör müydü?’ diye haykırdı delikanlı kızıp.”

11 ŞÜKİRLER- RAZILIQ (TEŞEKKÜR)

Saw bolıñız, awıldaslarım. Yanım sizge qurman bolsın. AS, 345

“Sağ olunuz köylülerim, canım size kurban olsun.”

Saw bolıñız! AQ, 280

“Sağ olun!”

Köp saw bolıñız. Toqbiyke Salimovna! AQ, 281

“Çok teşekkürler, Tokbiyke Salimovna!”

Saw bolıñız, tetey, benim üşin qıynalmañız. AQ, 291

“Sağ olun, nine. Benim için zahmet etmeyin.”

Oolıñ iygilikke tiysin Elvira Amerbiyevna süygeniñe barıp balaña quwan, – dedi Qaratayeva özin ölümnen qutqarğan vraçqa yanı süygenin bildirip. DTB, 113

“Elin iyiliğe değsin, Elvira Amerbiyevna, sevdiğinle evlenip evladına sevin, – dedi Karatayeva, kendisini ölümden kurtaran doktora, sevgisini göstererek...”

– Awızıña may tüskir, aytqanıñ bolğay edi, – dedi başka birew. NA, 66

“-Ağzına yağ düşsün, söydiklerin gerçek olaydı, – dedi başka biri.”

12. ANT (YEMİN)

Quran aqına, yatıp uyqlamağa seskenemen. ÜB, 400

“Kur'an hakkı için yatıp uyumaya korkuyorum.”

Endigisi men onı bulayda qamışılmasam, erkek tuwilman. K, 415

“Artık ben onu burada kamışılmasam erkek adam değilim.”

Aydñ, muna künnin aqı bolsın men olarğa eteyekti etermen. KÄ, 238

“Ay, güneş hakkı için, ben onlara yapacağımı bilirim.”

Ant bolsın, Quran aqına eş birewge aytayaq tuwilman, – deydi qoyşy yas. CA, 23

“And olsun, Kuran hakkına, hiç kimseye bir şey demem, diyor çoban delikanlı.”

Men de esitkenimdi aytaman ana Qanğlı Amat eki közim men körgemen dep ant etip uw yalap ayttı – dedi Ospan...QQ, 170

“Ben de duyduğumu söylüyorum, o Kanğlı Amat iki gözümle gördüm diye yemin edip zehir yalayarak konuştu, dedi Ospan.”

İrızıdıñ aqına degen sözlerdi qaysı Noğay aytpaydı-aw! QQ, 327

“Rızkının hakkı için, şeklindeki sözleri hangi Nogay söylemez ki!”

13. QAYĞIRUW (ÜZÜNTÜ)

Qayğım qara qayaday bolıp işime sıymadı. K, 424

“Üzüntüm kara kaya olup içime sığmadı.”

Töx yazıq etipti ekenler seni. KÄ, 241

“Tüh, yazık etmişler sana.”

–Yan berip, yan aladı, paqır Raşid qamasın aytıp sandıraqlaydı, yazıq,– dedi Almasñ atası pişesine. BY, 35

“Can verip, can alıyor, zavallı Raşid kamasını sayıklıyordu, yazık, dedi Almasın babası eşine.”

Aqmurzayevler, ne oylanayaqların bilmey, qayğırğannan qan yuttular. BY, 90

“Akmurzayevler, ne düşüneceklerin bilmeden, üzüntüden kan yuttular.”

Sağa qarap merim qanmadı. Ot almağa kelgendey... BY, 169

“Sana bakıp doyamadım. Ateş almaya kelgen gibi...”

Yota soqqan yurttay bolıp qalğan eken. QQ, 318

“Kasırmanın vurduğu ev gibi kalmıştı.”

Ol, ayaqları qaydan basqanların bilmey, baradı. DTB, 78

“O, (üzüntüden) ayaklarının nereye bastığını bilmeden, gidiyor.”

Bası-közi aylanıp, Yusup yarbasqa şawıp bardı. Yer bawırlap yıladı, süygeni men oltıratağan dömbekti quşağınnan ayırmay, ertenikke deri sol yerde yattı. DTB, 78

“Yusup başı, gözi dönerek, tepeye koşarak gitti. Yere düşüp ağladı, sevgilisi ile oturmayı sevdiği kütüğe sarılıp, sabaha kadar orada yattı.”

Ol mendey neşewdiñ basına suw quyğan bolar. DTB, 85

“O benim gibi kimlerin başına su boşaltmıştır.”

Ulınıñ keş qalğanın yamanğa yorımasa da, qısqayaqlı işin tarttı. DTB, 91

“Oğlunun geç kalmasını kötüye yormasa da, kadın kendini kötü hissetti.”

Ommadım, qaramañlay, Alla sağa sonday yazadı nege berdi ? – dedi Taujan. DTB, 95

“ ‘Kahretsin, talihsiz, Allah sana bunun gibi bir cezayı ne için verdi?’ dedi Taujan.”

Qulağıma “Aminadiñ tırnağına da tiyisli tuwılsıñ!” “ degendi esittim. DTB, 114

“Kulağıma doğru ‘Aminanın tırnağına da değmezsin!’ dediğini duydum.”

Ommadım, betimdi aştıñ! DTB, 118

“Kahretsin, yüzümü kızarttın!”

Töh, töh, qıynaldıñ, taqatıñ qalmadı, mama, – dedim men oğa qarap. MT, 190

“Ne yazık ki yoruldun, kuvvetin düştü anne, dedim ben ona bakarak.”

Kirpik qaqpay şığatağan keşeleri boldı. BY, 98

“Gözünü kırpmadan geçirdiği geceler oldu.”

Qabınnan şıqpağa turğan yüregimdi tegaran yeñemen, bu zattı oylanıp eske alsam. AY, 18

“Kabından çıkmak isteyen kalbimi güçlkle durduruyorum, bu şeyi hatırlasam.”

14. ÖKİNÜW (YAKINMA)

Ökinişke onday zatlar tek ertegide boladı, sayısı. AS, 342

“Yazıklar olsun, böyle şeyler sadece hikâyelerde olur sanırdım.”

Ökinişke, awılıñızdñ en sıylı qartı da yaşawdñ talabım añlamay, "wrag narodtıñ" anasına yaqlasıp söyledi. AS, 345

“Yazıklar olsun ki köyünüzün en değerli yaşlısı da, hayatın gerektirdiği şeyi anlamadan ‘düşmanın’ annesine yakınlık gösteriyor.”

Bu tiyissiz zat üşin, yer yarılıp, bulardı yutyaqtay körıp qorqtı. Ökinişke, onday zatlar tek ertegide boladı, sayısı. AY, 8

“Bu gereksiz şey için, yer yarılıp bunları yutacak sanarak korktu. Maalesef, onun gibi şeyler sadece masallarda oluyordu tabi.”

15. QARSI SÖZ - ÖŞ ALUW MIRAT (REST)

Süyse öltirsın, - dedi Aysıluw aşuwanıp. Üyde sarğayıp, yürek maraz tawıp oltuğannan, el işinde arıp-talıp yürgen bärinnen de artıq. B, 381

“İsterse öldürsün, dedi Aysıluw hiddetle. Evde sararıp, kalp hastası olup oturmaktansa, el içinde oturmak her şeyden iyi.”

Bızbiz qayğı salatağan, eteyegiñ bar bolsa qaldırma, yetpey yeti atañnıñ yaman közine! EY, 236

“Biziz kaygı salan, elinden geleni ardına koyma. Yetmezse yedi ceddinin kem gözüne!”

Tiñlamasañ, ırızqı saat bolsın, men seni aram etermen. – dep qolına stol üstinde turğan kesek ötppekti aldı. Y, 15

“Dinlemezsen, rızık şahit olsun, ben seni haram ederim, diye eline sofradan bir lokma ekmek aldı.”

16. SEYİRSİNÜW (ŞAŞIRMA)

“Äceyip is, -dep oylanadı yas xatın terezege yanaşıp. B, 389

“Tuhaf iş" diye düşündü genç kadın pencereye yaklaşarak.”

Qoy sol! K, 240

“Yapma ya!”

Vaa, anamızdı da! ASA 244

“Vay anasına!”

Olay dewiñ ne di, yanım-aw? KÄ, 241

“Bu da ne demek, yahu?”

V-a-a, orıs sorawın aldıñ dep, köp söylemege süymeytağan er kisi kirip yatqañşa asıqtı. BY, 32.

“Yaa, Rus sorusunu aldım, diyerek konuşmayı çok sevmeyen adam gidip yatmak için acele etti.

«*Ne bolğandı-aw, iyt soqpağa adem yoq oramda*», – dep qısqayaqlı, ayağına kaloşların qaplap, qaraldığa şığayaq boldı. DTB,102

“ ‘Ne oldu ya, köpek vuracak kişi yok sokakta?’ diye kadın ayaklarına galoşlarını giyip dışarı çıkmayı düşündü.”

Şaxar turğan yerinde sistey qadaldı. BY, 105.

“Şahar durduğu yerde şiş gibi dikildi.”

Attat seni! Bir kere artına burlıp qaramadı. AY, 8

“Şuna bak ya! Bir kez geriye dönüp bakmadı.”

Va Bekbolat! – dep Kewsardıñ közi yırtılıp ketkendeı boldı. NA, 62

“Ya Bekbolat, diye Kevsar’ın gözü yırtılmış gibi oldu.”

Yarabi, bu kim eken? – dep Mejit-atay toqtadı. Y, 50

“ ‘Yarabbi acaba bu kim?’ diye Mejit amca durdu.”

Murattıñ yanıp turğan yüregine buzlı suw quyılğanday boldı, em sonday yuwıq, tañ anasınıñ ornuna awıstırılıp basqa bir tanımağan qurtqa turı edi. Y, 15

“Murat’ın yanıp duran kalbine buzlu su dökülmüş gibi oldu ve böyle samimi, iyi yürekli annesinin yerine, tanıdık olmayan ihtiyar bir kadın getirilmişti.”

17. SENİM-İNANIM (BEKLENTİ)

Tek elge-künge selekege qalıp qoyma, saq bol. B, 381

“Ama ele güne alay ettirme kendini, dikkatli ol.”

Kerawız ümitleri aqlasa? eken degen bir oy qaldı. K, 413

“Keravız ümitlerimi boşa çıkarmasa bari diye, düşündü.”

Solardıñ qasında benim betimdi qızartıp olturma. K, 412

“Onların yanında benim yüzümü kara çıkarma”

Sabır et yanım söle iyneden yipke tizip aytayım – dep İslam mirza közildirigin şeşip sözün baslaydı. BY, 86

“Sabret canım, şimdi iğneden ipliğe dizip anlatayım, diye İslam Mirza gözlüklerini çıkarıp söze başladı.”

Onı man birge sosı balalarımı bawırına basarsıñ, ariüwme? BY, 105

“Onu ile beraber bu çocuklarımı bağrına basarsın, değil mi?”

Awızıña may tüssin. Süytip bolğay edi. DTB, 91

“Ağzına yağ düşsün. Öyle de olsaydı.”

Meni qarap tur, Zuxra

“Beni bekle, Zuhra

Bir Allağa amanat,

Bir Allah’a emanet,

Aman esen tur, Zuxra. ADA, 66

Hoşçakal, Zuhra”

Alla aytsa turarsıñ, endi de şawıp yüreyeksiñ, – dedi. DTB, 97

“İnşallah kalkarsın, bugün de koşarak gideceksin, dedi.”

Qoy, yanım, teginiñe tur. Ārūw etemen dep, yamanğa yolğarsıñ – dedi Dodiydıñ qoñıstı Qanı. DTB, 119

“Bırak, canım, rahatça dur. İyi yapayım derken, kötülüğe rastlarsın, – dedi Dodi’yın komşusu Kanım.”

Bizge de bir keltağı – dedi Qazbek anasına tiliniñ uşı man. BY, 170

“Bize de bir gelsene, dedi Kazbek annesine dilinin ucuyla.”

Ne etpege gerek? Muratım qasımda bolsa, yardım eter em bir aqıl berer edi. Y, 52

“Ne yapmak gerek? Murat’ım yanımda olsa yardım ederdi ve bir akıl verirdi.”

Menim aytqanımdı etseñ, ölsem de ökinmes edim... dedi. Y, 15

“Benim söylediklerimdi yapsan, ölsem de pişman olmazdım, dedi.”

18. KEŞİRÜW (ÖZÜR)

Keş arada sizge awara bergenim üşin ayıp körmeñiz, tetey. ABTB, 290

“Geç saatte sizi meşgul ettiğim için kusura bakmayın, nine.”

Tünegün keşte, yaraqıl basım, qateriñdi qaldırğan bolsam yaraydı, ulım. ABTB, 291

“Dün akşam yarım akıllı başımla hatırını kırmış olmalıyım oğlum.”

Men sağa zere kader de buğız tutpayman. BY, 105

“Ben sana zerre kadar gücenmiş değilim.”

Ayıp etpeñiz, yamağat, avtobusqa keşikpege qorqıp, şeretti türlendirip, olturdım. NA, 246

“Affedersiniz, cemaat, otobüse geç kalmaktan korkup, sırayı değiştirep olturdum.”

19. ŞEKSİZ INANUW (EMİN OLMA)

Yoq-yoq! Ömirimde de ıyanman! KĀ, 244

“Yok, yok! Hayatta inanmam!”

Paşa onday zattu etpeyek! Ömirimde de ıyanman. ASA 244

“Paşa bu işi yapmış olamaz. Hayatta inanmam.”

Mağa – mıyı qatpağan yasqa – ne? MT, 212

“Bana ‘aklı havada delikanlıya’ ne?”

Yoq, yoq, – dedi ol işinnen, – tağı da uyathıqqa qalıp bolmas, erten oq ketpege. Men, eşte, yañılıp oqıtuvşısı bolğan bolarman. Y, 52

“Yok, yok, dedi o içinden, daha fazla utanmamak gerek, yarın hemen gitmek gerek. Ben, işte, yanlışlıkla öğretmen olmuşum.”

«Yoq, yoq, eş ketip bolmas. Qıyınlıqtan qorquw – art qaytuw. Uyathıq!» Y, 53

“Yok yok, hiç gidilmez. Zorluktan korkmak, geri dönmek. Utanç verici”

20. QORQUWSIZLIQ TUWDIRUW (CESARET VERME)

Söz barma, sağa bermey kimge bereyek? QB, 222

“Lafı mı olur, sana vermezse kime verecek?”

"Ay endi de bar bir az". - dep özin-özi yigerlendirdi. B, 322

“Ha biraz daha gayret et, diye kendi kendini cesaretlendirdi.”

Böten de bek anasının “yigittey bol, ulım, yigittey, er yigit el üşin tuwadı” ...degen sözleri. Y, 53

“Özellikle de annesinin ‘kahraman ol oğlum, kahraman er vatan için doğar’ şeklindeki sözleri.”

Aldığa, aldığa, tek aldığa. Buzuwşılar majadı ötpäge az qalğan. Y, 54

“İleri, ileri, sadece ileri. Sınırı ihlal edenlerin geçmesine az kaldı.”

21. IRASUW-KÖRİSÜW (KARŞILAŞMA)

O, qalay arıw boldı seni körgenim! S, 436

“Oo, ne iyi oldu seni gördüğüm!”

Wa, seniñ kelgeniñdi esitkenim yoq, keşir, – dep qoñusımız qolumdı alıp, bayağı esik bettegi oltırğışqa olturdi. DTB, 87

“Vay, geldiğini işitmedim, affet, diye komşumuz elimi tutup, önceki eşik tarafındaki sandalyeye oturdu.”

22. QUWMA (KOVMA)

Qaytpasqa ketsinler, yolları bir bolğırlar, – dep, yüzün sıypadılar awıl ademleri. NA, 68

“Geri dönmeyecek yere gitsinler, yolları aynı olsun, diye yüzünü sıvazladılar köylüler.”

Eki-meki munda seniñ ayağıñ baspasın – dep ol kisidiñ baltasın bir yaqqa arqanın bir yaqqa bulaqtırdı. Y, 50

“Buraya bir kez daha ayakların basmasın, diyerek baltasını bir tarafa, urganı bir başka tarafa bıraktı.”

K-ket m-munnan ş-şığıp! Y, 58

“Gi git, bu buradan çıkıp!”

23 AMANLASUW (VEDA)

Yaxşılıqpan qal. KÄ, 239

“Allahaismarladık”

24. BİLDİRÜW (UYARMA)

Saq qarap tıs suwğa. quday da saqlanğandı saqlarman degen. QQ, 59

“Suya dikkatli gir, Allah da korunamı korurum demiş.”

25. SÜYİNİŞ (SEVİNÇ)

Marjan, quwanışı qoynına sıymay, atasınıñ üyinnen şıqqanlay, süyinişin kimge ese de, birewge aytpağa süyip, oramda yan yağına qarandı. BY, 86

“Marjan, sevinci koynuna sığmadan, babasının evinden çıkar çıkmaz, sevincini herkese duyurmak istercesine sokakta etrafına baktı.”

Yerden yılı qoyan tapqanday, yolğa azirlenip başladım. BY, 174

“Yerde sıcak tavşan bulmuş gibi, yol için hazırlanmaya başladım.”

Ol zatqa Zinadin ayağı yer baspay süyindi. QQ, 69

“O şeye Zinadin öyle sevindi ki ayakları yerden kesildi.”

5. SONUÇ

Nogay Türkçesi söz varlığının bir bölümünü oluşturan kalıp sözlerin sözlü ve yazılı iletişim sırasında çok sık kullanıldığı görülmektedir. Bu kalıp sözler; eş zamanlı olarak dil konuşurları tarafından aynı şekilde kullanılmaya devam eder ve dilin söz varlığı hakkında da bilgi edinmemize yardımcı olur.

Nogay Türkçesindeki kalıp sözler şu ana başlıklar altında toplanmaktadır: Tilek-dua-qutlama (dilek-dua-kutlama), qarğıs (beddua), salamlasuw- äl hater soraw (selamlaşma-hal hatır sorma), qomlaw (taktir), alğıslaw (karşılama), oğırlama (uğurlama), sebebin soraw-aşıqlama (sebep sorma-açıklama), awlaw- yubantuw (teskin etme), qorqıtuw-yasqanuw (tehdit-gözdağı), qorlaw- azarlaw (hakaret), şükirler- razılıq (teşekkür), ant (yemin), qayğıruw (üzüntü), ökinuw (yakınma), qarsı söz -öş aluw mırat (rest), seyirsinuw (şaşıрма), senim-inanım (beklenti), keşiruw (özür), şeksiz inanuw (emin olma), qorquwsızlıq tuwdıruw (cesaret verme), ırasuw-körisuw (karşılaşma), quwma (kovma), amanlasuw (veda), bildiruw (uyarma), süyiniş (sevinç).

Nogay Türkleri arasında en çok kullanılan sözler arasında; selamlaşma ve hal-hatır sorma için; *qalaysız, ariüwsizbe, aman ma, neşik, ne etesiz, aman-esensizbe, yaxşımısız, kün yaxşı bolsın, tañ yaxşı bolsın, salam, salam aleykum, aller-künler, iygisizbe,* dilek-dua-kutlama için; *alla saqlasın, alla özi yardım etsin, alla bermesin, alla soñın tüzetsin, quday qıyınlıqtı bermesin, xayırlı ayağı man kelsin kelin, hayırlı üy bolsın, kelgen ayağı yarassın, oğırı man söyle, köziñ ayındı, üyiñizge yaxşılıq,* taktir için; *aperim sağa, yiğitsiñ sen, eki qoliñ eki altın, sen közsiz batırsiñ,* karşılama için *xoş keldiñiz, xoş keldiñiz bes keldiñiz, xoş keldiñiz safa keldiñiz, keliñiz üyge kiriñiz, kir üyge şıq törge, üyiñizge yaxşılıq, kelgenge de yaxşılıq,* uğurlama için *yaxşı yolğa, yolıñ aşıq bolsın, yolıñ yeñilliñnen bolsın* beddua için *tas bolıp ketip qutul, urlıgın öşkir, şaşkınlık için qosıñ yığılmağır* vb. sayılabilir.

Günlük hayatta karşılaşma, görüşme, buluşma, umulmadık durum ve benzerinde kullanılan en işlek kalıp sözlerden bazıları şunlardır: *Ayağı yer baspaw* (çok sevinmek); *atam qarağayda* (çok eskiden); *qızıl yumurtqalarğa qoynın tolturmaq* (aldatmak); *yürek ornında tuwıl* (çok üzülme); *yanım şıqtı* (çok korkmak); *yuwıq bol* (eve gel); *aqlın işken* (deli olmak); *közsiz batır* (gözü pek); *şağarağın şayqalmasın* (yeni evlenenlere dilek) (aileniz sağlam olsun), *sıpırañız toyğa şıqsın* (afiyet olsun), *söz ber-* (söz vermek), *razı bol* (memnun ol), *durısın aytsaq* (doğrusunu söylemek gerekirse), *Alla-Taala yümle xalqımızğa yaxşılıq bersin* (Allah hepimize iyilik versin), *yigittey bol* (cesur ol), *durıs etesiñ* (doğru yapıyorsun) vb.dir.

Kalıp sözler; toplumların özgün geleneklerini ve yaşam biçimini nesilden nesile aktarmaya devam etmektedir.

KAYNAKLAR

- Aksan, D. (1996). *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara: Engin Yayınevi.
- Aslan, S. (2005). "Türkiye Türkçesinde Sezdirme Dayalı Rica Stratejileri", *Modern Türklük Araştırma Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1 (Mart 2005), s. 114-126.
- Austin J. (1962). *How to Do Things with Words*, Oxford University Press.
- Balakay, A.G. (2002). *Russkiy Reçevoy Etiket iy Printsıptı Ego Leksikografıçeskoğo Opisanıya*, Dok.diss., Novokuznetsk.
- Balakay, A.G. (2007). *Slovar Russkogo Reçevogo Etiketa*, Vıssıaya Şkola, Moskova.
- Demirez Güneri, A. (2018) *Yeni Uygur Türkçesinde Kalıp Sözler*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları: 190.
- Emre, A.C. (1945). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul.
- Formanovskaya N.İ. (2005). *Kültura Obsheniya i Reçevoy Etiket*. Moskva.
- Gökdayı, H. (2008). "Türkçede Kalıp Sözler", *Bilig*, Kış, sayı 44: 89–110.
- Gökdayı, H. (2011). *Türkçede Kalıp Sözler*, İstanbul: Kriter Yayınları.
- Güner Dilek, F. (2011). "Altay Türkçesinde Sözeylemler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 21, s.39.
- Kaya, D. (2001). *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Kostomarov, V.G. (1967). "Russkiy Reçevoy Etiket", *Russkiy Yazık za Rubejom*. S.1
- Palmer, F.R. (2001). *Semantik Yeni Bir Anabilim Projesi*, (Çev. Ramazan Ertürk), Ankara.
- Searle, John R. (2000). *Söz Edimleri*, Çev. R. Levent AYSEVER, Ankara.
- Şerbak, A.M. (2001). *Türkskaya Runika. Proishojdenıye drevneyşey pismennosti türok, granitsı yeyo rasprostraneniya i osobennosti ispolzovaniya*. Sankt-Peterburg: Nauka.
- Toklu, M.O. (2003). *Dilbilime Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.

2. KISALTMALAR VE TARANAN KAYNAKLAR

- A Abduljalilov, F. (2013). *Tom I. Povesti*, Çerkessk.
- ABTB Orazbayev, K. (2001). "Aşşıdı Bilmegen Tatlidi Bilmes", *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Ansiklopedisi 21. Cilt: XX. Yüzyıl Nogay Türkçesi Yazılı Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- ADA Siqaliyev, A. (1971). *Ayt Deseniz, Aytayım*, Çerkessk.

AQ Orazbayev, K. (2001). “Atadıñ Quşağı”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Ansiklopedisi 21. Cilt: XX. Yüzyıl Nogay Türkçesi Yazılı Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.

AS Komisyon (2013). *Asıl Söz*, Çerkessk.

ASA Kireyev A. (2011). *Altın Sandıq*, Çerkessk.

AY Bulatuoqova, Y. (1993). *Ayqasqan Yollar*, Çerkessk.

B Qapayev, S. (2001). “Bekbolat”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Ansiklopedisi 21. Cilt: XX. Yüzyıl Nogay Türkçesi Yazılı Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.

BY Dışeqova T. (2012). *Buyratlı Yollar*, Çerkessk.

DY Temirbulatova, K. (2001). “Doslar Yoyaman”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Ansiklopedisi 21. Cilt: XX. Yüzyıl Nogay Türkçesi Yazılı Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.

EY Bulatuoqov, H. (2001). “Eki Yaşaw” *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Ansiklopedisi 21. Cilt: XX. Yüzyıl Nogay Türkçesi Yazılı Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.

K Qapayev, İ. (2001). “Kerawız”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Ansiklopedisi 21. Cilt: XX. Yüzyıl Nogay Türkçesi Yazılı Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.

KÄ Abdulcalilov, F. (2001). “Küşlilerdiñ Äyeli” *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Ansiklopedisi 21. Cilt: XX. Yüzyıl Nogay Türkçesi Yazılı Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.

MJ Naymanov A.A (Redaktor) (2010). *Mametekey Jurnalı*, Çerkessk, № 2 (32).

MT Qapayev İ. (2007). *Moyın Tımar*, Çerkessk.

MY Komisyon (1986). *Menim Yazlıgım*, Çerkessk.

NA Qurmanğulova Ş.A. (Redaktor) (2012). *Noğay Adabiyatı, Hrestomatiya*, 11 klass Üşin, Çerkessk.

NÜ Qapayev, S. (1995). *Noğaydın Üyi*, Çerkessk.

Q Qapayev, S. (2001). “Qırluw”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Ansiklopedisi 21. Cilt: XX. Yüzyıl Nogay Türkçesi Yazılı Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.

QQ Qapayev, S. (1990). *Qazqulaqtın Qartları*, Çerkessk.

SQA Qapayev, S. (2001). “Süyüwi Qaldı Aqında”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Ansiklopedisi 21. Cilt: XX. Yüzyıl Nogay Türkçesi Yazılı Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.

ÜB Qazaqov, V. (2001). “Üyimniñ Bosağasında”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Ansiklopedisi 21. Cilt: XX. Yüzyıl Nogay Türkçesi Yazılı Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.

Y Qatağanov, A. (1972). *Yolıgıs*, Çerkessk.